

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Książka zakazana i niepożądana w niemieckich bibliotekach szkolnych i oświatowych w II Rzeczypospolitej

Author: Zdzisław Gębołyś

Citation style: Gębołyś Zdzisław (2012). Książka zakazana i niepożądana w niemieckich bibliotekach szkolnych i oświatowych w II Rzeczypospolitej. W: M. Jarczykowa, A. Bajor (red.), "Zalecenia i przestrogi lekturowe : (XVI-XX wiek)" (S. 191-210). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Zdzisław Gębołyś

Uniwersytet Śląski

Książka zakazana i niepożądana w niemieckich bibliotekach szkolnych i oświatowych w II Rzeczypospolitej

Wstęp

Zakazany owoc w powszechnej świadomości oznacza nie tylko coś mało wartościowego, ale zarazem pociągającego. Magnesem oraz „sprawcą” dowartościowania lub prze-wartościowania owocu jest zakaz, skłaniający do zainteresowania nim, czasami nawet wbrew zdrowemu rozsądkowi. W znaczeniu symbolicznym ów zwrot (pojęcie) zachowuje ponadczasową ciągłość i aktualność, mierzoną od biblijnego owocu czy też poetyckiej emanacji owocu zakazanego, przedstawionej w *Metamorfozach* Owidiusza¹, do dnia dzisiejszego. W potocznym rozumieniu nastąpiło wyraźne oderwanie, tudzież oddalenie symboliki owocu od archetypu. Postępująca uniwersalizacja każe utożsamiać z owocem zakazanym znaki, rzeczy itp. często bardzo odbiegające od pierwotnego wzorca. Z całą pewnością za zakazany owoc może uchodzić książka, czasopismo i inne media, do których dostępu strzegą normy obyczajowe, religijne czy też polityczne (cenzura).

Przedmiotem głównym naszych rozważań uczyniliśmy niemieckie druki (książki, czasopisma) w II Rzeczypospolitej, funkcjonujące w przestrzeni publicznej (biblioteki, prasa, drukarnia, księgarnie) — zwłaszcza te, które z przyczyn historycznych, poli-

1 OWIDIUSZ: *Przemiany* (*Metamorfozy*). Kraków 2002, s. 68—69. Samo dzieło Owidiusza można traktować jako emanację owocu zakazanego. August, skazawszy Owidiusza na wygnanie, polecił usunięcie erotycznych dzieł Owidiusza ze wszystkich publicznych bibliotek. Był to błąd cezara. Wiersze zaczęły kusić jak owoc zakazany. Kopiowano je masowo i przetrwały do dziś, podobnie jak sława genialnego wygnańca, nauczyciela miłości.

tycznych zyskiwały miano zakazanych. W pierwszej kolejności myślimy tu o drukach niemieckich jawnie antypolskich, niosących potencjalne, ale i realne zagrożenie dla państwa polskiego, propagujących irredentę, rewanżyzm, podsycających właśnie narodowościowe, odwołujące się do resentymentów. W polu badawczym umieściliśmy również druki o niskiej wartości artystycznej i obyczajowej, a zatem zarówno książki o treści trywialnej, jak i infantylnej, generalnie rzecz biorąc, szkodliwej. Rozważania nasze pragniemy przedstawić w szerszej perspektywie. Będzie temu służyć charakterystyka potencjału społecznego, kulturowego i ekonomicznego mniejszości niemieckiej w Polsce międzywojennej, pokazująca jej siły i słabości, a zwłaszcza rolę słowa i języka niemieckiego w podtrzymywaniu i utrwalaniu tożsamości narodowej Niemców. Interesować nas będzie przede wszystkim rola, jaką w tym procesie pełniła literatura gromadzona i upowszechniana wśród mniejszości niemieckiej przez biblioteki (szkolne, oświatowe, naukowe), drukarnie, wydawnictwa i księgarnie. Uwagę naszą skupimy na tych drukach, które z punktu widzenia władz polskich sprzyjały szerzeniu i utrwalaniu wśród Niemców poglądów antypolskich.

Mniejszość niemiecka w Polsce międzywojennej

Mniejszość niemiecka w Polsce międzywojennej liczyła, według spisu powszechnego z 1931 roku, około 741 tys. osób, co sytuowało ją na czwartym miejscu wśród mniejszości narodowych, po Ukraińcach, Żydach, Rusinach i Białorusinach². O sile i/lub słabości mniejszości niemieckiej w Polsce decydowało wiele czynników tak o charakterze obiektywnym, jak i subiektywnym. Pod względem terytorialnym społeczność niemiecka z jednej strony koncentrowała się na terenach zachodnich województw II Rzeczypospolitej (śląskie, pomorskie, poznańskie), z drugiej strony stanowiła diasporę, społeczność rozsianą na rozległych połaciach Polski centralnej oraz województw południowo-wschodnich (wołyńskie, lwowskie, stanisławowskie, tarnopolskie). W zdecydowanej większości Niemcy byli ludnością rolniczą. W czasie spisu powszechnego z 1931 roku odnotowano 510 804 obywateli niemieckich na wsi (68,9%) i 280 188 zamieszkujących miasta (31,1%)³. Dominującym wyznaniem wśród nich był protestantyzm. Na 741 tys. osób 598,9 tys. (71,7%) deklaroowało przynależność do jednego z kościołów ewangelickich, a tylko 118,47 tys. (11,6%) określało się jako katolicy⁴. Mniejszość niemiecka była silnie zróżnicowana pod względem społeczno-ekonomicznym. Najliczniej reprezentowaną warstwą społeczną było

2 Zob. A. GAWRYSZEWSKI: *Ludność Polski w XX wieku*. Warszawa 2005, s. 18, 32.

3 *Statystyka Polski*. Z. 1a-. Warszawa, 1934-. Z. 94a. Drugi powszechny spis ludności z d[nia] 9 XII 1931 r. Polska, s. 15.

4 Ibidem.

chłopstwo⁵, następnie proletariat (mieszkańcy Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego, okręgu łódzkiego). Stosunkowo niewielką, aczkolwiek wpływową grupę społeczną stanowili posiadacze ziemscy⁶ oraz osoby budujące niemiecki kapitał (bankowcy, przemysłowcy)⁷. Piętą achillesową mniejszości niemieckiej była nieliczna inteligencja, zubożona wskutek odpływu ludności do Niemiec po przegranej I wojnie światowej.

Siła Niemców w Polsce międzywojennej wynikała ze względów ekonomicznych, ale również z bardzo dobrego zorganizowania, co niewątpliwie ułatwiało kultywowanie i umacnianie tożsamości narodowej. Świadectwem niemieckiej prężności i siły w Polsce była obecność kapitału niemieckiego w przedwojennej polskiej gospodarce oraz znaczny areal ziemi, będący w posiadaniu mniejszości niemieckiej. Polityczna siła Niemców wyrażała się w posiadaniu mocnej reprezentacji parlamentarnej i samorządowej na terytoriach zamieszkiwanych przez nich w sposób zwarty⁸. Czynnikiem osłabiającym silne trendy asymilacyjne wśród Niemców był wspominany już wysoki stopień zorganizowania. Organizacje mniejszości niemieckiej tworzyły swojego rodzaju „parasol” ochronny, którego celem było skupienie Niemców wokół narodowych wartości (język, Kościół, tradycja). Wierchołkiem tej konstrukcji były regionalne organizacje konsolidacyjne (Deutscher Volksbund — woj. śląskie, Deutsche Vereinigung — Pomorze i Wielkopolska; Deutscher Volksverband — Polska centralna), ściśle związane z niemieckimi partiami politycznymi. Pod owym parasolem chroniły się też organizacje kulturalno-oświatowe (Deutscher Kulturbund,

5 Spisy i roczniki statystyczne nie podawały danych o strukturze społeczno-zawodowej w obrębie mniejszości narodowej. Można je uzyskać jedynie drogą pośrednią. Dane te są dostępne w zeszycie 94d, zawierającym wyniki drugiego powszechnego spisu ludności w Polsce międzywojennej. Struktura społeczno-zawodowa została tam przedstawiona w odniesieniu do wyznania, a nie narodowości, co utrudnia przedstawienie dokładnej charakterystyki — zob. *Statystyka Polski*. Z.1a—. Warszawa 1934—. Z.94d. Drugi powszechny spis ludności z dn. 9 XII 1931 r. Stosunki zawodowe — ludność poza rolnictwem (Część II). Polska. Warszawa 1939.

6 Według ustaleń Deutsche Vereinigung in Westpolen z 1938 roku niemiecka własność ziemska obejmowała ok. 23% wszystkich obszarów rolnych. Na 1 602 966 ha użytków rolnych na Pomorzu aż 355 338 ha (21,8%) należało do Niemców. W obu województwach (pozańskim i pomorskim) do Niemców należało 61,5% posiadłości ziemskich. W województwie śląskim na 170 tys. ha ziemi aż 140 tys. ha należało do Niemców (85%). Zob. A. SZEFER: *Mniejszość niemiecka w Polsce i Czechosłowacji w latach 1933—1938*. Katowice 1967, s. 44—45.

7 Odpowiednio dysponowały one udziałami w górnictwie: 16,3% ogółu kapitałów akcyjnych, w hutnictwie — 14,1%; w przemyśle maszynowym i elektrotechnicznym — 38,3%; w gazowniach i elektrowniach — 31,6%. Nieważny był też udział kapitału niemieckiego w bankowości. Na 11 banków w trzech województwach zachodnich (śląskie, poznańskie, pomorskie) cztery znajdowały się w rękach niemieckich. Oprócz tego na terenie tym działało 28 filii i ekspozytur banków niemieckich z Rzeszy. Zob. B. RĄTYŃSKA: *Stosunki polsko-niemieckie w okresie wojny gospodarczej 1919—1930*. Warszawa 1968, s. 52—53.

8 Świadectwem siły mniejszości niemieckiej było również posiadanie stałej, choć malejącej reprezentacji w sejmie i senacie oraz we władzach samorządowych, zwłaszcza na terytoriach zamieszkiwanych przez nią w sposób zwarty — Niemcy mieli swoich przedstawicieli w sejmie ustawodawczym oraz w sejmie pierwszej, drugiej i trzeciej kadencji. Senatorowie niemieccy zasiadali we wszystkich kadencjach Senatu II Rzeczypospolitej. Zob. J. FAŁOWSKI: *Parlamentarzyści mniejszości niemieckiej w Drugiej Rzeczypospolitej*. Częstochowa 2000, s. 395.

Deutscher Schul- und Bildungsverein), związkowe, zawodowe, religijne, wyznaniowe (Verband deutscher Katholiken in Polen), młodzieżowe, gimnastyczne, sportowe. Niezmiernie ważnym elementem tego systemu były struktury przeważnie niemieckiego kościoła ewangelickiego, zlokalizowane przede wszystkim na Górnym Śląsku, w Wielkopolsce i na Pomorzu⁹.

W utrwalaniu tożsamości narodowej Niemców ważną rolę odgrywały też trzy inne czynniki (instytucje): szkoła, rodzina, prasa¹⁰. Dzięki ich współdziałaniu uczestnictwo Niemców w kulturze było bardzo wszechstronne. Sprzyjały temu też inne okoliczności. Niemcy w Polsce, poza Wołyniem, posiadali odpowiednie ku temu kompetencje piśmienne. Tylko niewielki procent Niemców, wskutek nieznajomości biernej i czynnej pisma, nie mógł aktywnie uczestniczyć w bogatym życiu kulturalnym mniejszości niemieckiej. W spisie powszechnym z 1931 roku odnotowano kompetencje piśmienne tylko według wyznania. Wynika z niego, że na 755 751 ewangelików (większość Niemcy) 629 298 (83,3%) umiało czytać i pisać, 31 293 (41,4%) tylko czytać, 103 043 (13,6%) nie umiało ani czytać ani pisać¹¹. Niewątpliwie potencjał, który przedstawiała samą sobą mniejszość niemiecka w Polsce międzywojennej oraz potencjał, także intelektualny, którym dysponowała, sprzyjał uczestnictwu w kulturze, w szczególności czytelnictwu książek i prasy.

Działalność biblioteczna, wydawnicza i księgarska mniejszości niemieckiej w II Rzeczypospolitej

Biblioteka, księgarnia i wydawnictwo były podstawowymi filarami obiegu publicznego książki i prasy niemieckiej w II Rzeczypospolitej. Instytucje te umożliwiały mniej lub bardziej regularny kontakt z niemiecką książką i prasą. Rzeczywiste zaspokojenie potrzeb czytelniczych było w dużym stopniu uzależnione od stanu i jakości oferowanych usług. Faktyczną liczbę bibliotek niemieckich, dość trudną do ustalenia, a ponadto zmienną w czasie i w układzie terytorialnym, można szacować na około 350–500, o księgozbiorze zawierającym łącznie około 180 tys. woluminów i ogólnej liczbie czytelników około 40 tys.¹² — zob. tabela 1. Do tej liczby, obejmującej głównie biblioteki oświatowe różnej proveniencji (prywatne, publiczne, wyznaniowe), należy dodać cztery biblioteki o profilu naukowym (Katowice, Poznań, Bydgoszcz, Łódź) oraz 574 szkoły szczebla powszechnego

9 Zob. D. MATELSKI: *Niemcy w Polsce w XX wieku*. Warszawa 1999, s. 111–123.

10 Temat znaczenia prasy i szkoły zostanie omówiony później.

11 *Statystyka Polski*. Z. 1a-. Warszawa, 1934-. Z. 94 a. Drugi powszechny spis ludności z d[nia] 9 XII 1931 r. Polska, s. 60–61.

12 APK, Zespół 2155/0 Verein Deutscher Büchereien in Polen (1921–1941) — dane z poszczególnych sprawozdań.

i 10 szczebla średniego z niemieckim językiem nauczania. Według danych na rok szkolny 1929/1930 na 777 szkół powszechnych z niemieckim językiem nauczania w biblioteki było wyposażonych 310¹³ — zob. tabela 2.

Tabela 1

Liczba bibliotek niemieckich w Polsce w latach 1922—1939

Regiony	Liczba bibliotek												
	1922	1923/1924	1926/1927	1927/1928	1928/1929	1929/1930	1931/1932	1932/1933	1933/1934	1934/1935	1936/1937	1937/1938	1938/1939
Górny Śląsk	63	171	176	240	194	179	174	170	241	192	146	127	126
Śląsk Cieszyński	—	28	12	18	24	28	27	24	27	23	25	24	30
Małopolska (Galicja)	—	—	53	—	76	82	96	100	110	194	—	—	—
Wołyń	—	—	29	36	—	—	—	—	25	35	28	—	—
Polska centralna (Kongresówka)	—	—	—	—	—	193	—	—	90	90	162	—	—
Wielkopolska i Pomorze	—	—	50 (1926)	—	—	—	—	—	—	215	217	227	215
Razem	63	199	320	294	294	482	297	294	493	749	578	378	371

Źródło: Zespół 2155/0 Verband deutscher Volksbüchereien (1921—1941), Sygn. 2155 Statistische Unterlagen für den Jahresbericht (1926/1939/40) Verein deutscher Büchereien, k. 8—154.

Tabela 2

Liczba woluminów w niemieckich bibliotekach naukowych w Polsce międzywojennej

Nazwa biblioteki	Liczba woluminów				
	1927	1928	1934	1935/1936	1936
Bücherei für Kunst und Wissenschaft, Katowice	8 700	—	16 952	—	—
Deutsche Bücherei, Poznań	—	35 868	39 000	—	—
Bücherei für Kunst und Wissenschaft, Bydgoszcz	5 500	—	—	9 760	—
Deutscher Schul- und Bildungsverein, Łódź	—	8 000	—	—	9 800

Źródło: BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 713 Allgemeiner Schriftwechsel. Unterstützung der Deutschen in den abgetretenen Gebieten, k. 266—267; BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 654 Revisionen der Vera (1934), k. 356—409.

13 „Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1929”. Wyd. 7. Warszawa 1929, s. 443—444; „Rocznik Statystyki Rzeczypospolitej Polskiej 1930”. Wyd. 8. Warszawa 1930, s. 429—430.

Najwięcej bibliotek niemieckich działało na gęsto zaludnionym Górnym Śląsku, na Pomorzu i w Wielkopolsce oraz w okręgu łódzkim. Najmniej było bibliotek na terenach, na których mniejszość niemiecka stanowiła diasporę (Małopolska, Polska centralna, województwa wschodnie II Rzeczypospolitej). Najbogatsze i najbardziej zróżnicowane zbiory dostępne były w stałych bibliotekach oświatowych oraz w bibliotekach niemieckich szkół prywatnych. Niemniej ważną rolę w procesie alfabetyzacji i utrwalania kompetencji literackich pełniły biblioteki wędrowne, kółka czytelnicze, małe biblioteki wyznaniowe czy też nauczyciele wędrowni lub działacze Verband deutscher Katholiken in Polen (VdK) rozdający książki, prasę i kalendarze w osadach zamieszkałych przez Niemców. Siła bibliotek niemieckich polegała z jednej strony na atrakcyjnej i aktualnej ofercie wydawniczej, głównie dzięki subwencjom płynącym z Rzeszy, a z drugiej — wynikała z centralizacji działań. Większość bibliotek niemieckich działała pod egidą dwóch związków bibliotekarskich. Verband deutscher Volksbüchereien zarządzał niemieckimi bibliotekami oświatowymi ulokowanymi na terenie Górnego Śląska, Śląska Cieszyńskiego oraz Małopolski. Verein Deutscher Büchereien kierował bibliotekami funkcjonującymi na Pomorzu, w Wielkopolsce, w Polsce centralnej (współ z Deutscher Schul- und Bildungsverein oraz Deutscher Volksverband oraz na Wołyniu)¹⁴.

Ważnymi kanałami rozpowszechniania prasy i książki niemieckiej były niemieckie księgarnie i firmy wydawnicze. W latach 1924—1939 ukazało się w Polsce drukiem 2 019 tytułów w języku niemieckim, o łącznym nakładzie 3 044 egzemplarzy¹⁵. Głównymi ośrodkami wydawniczymi książki niemieckiej były duże miasta w województwach zachodnich: Katowice, Poznań, Bydgoszcz, Bielsko, Więcbork¹⁶. W walce o podtrzymanie świadomości narodowej Niemców ważną funkcję pełniła również prasa niemiecka. Według danych z 1938 roku ukazywało się na polskim rynku wydawniczym 117 tytułów, w tym: prasa polityczna (46), gospodarcza (15), zawodowa (5), religijna (35), kulturalno-oświatowa (12)¹⁷. W ujęciu statystycznym, choć właściwie niemożliwym do określenia, głównym dostawcą książki i prasy niemieckiej były państwowe i prywatne instytucje oraz osoby z Niemiec, przesyłające w sposób nieprzerwany do Polski, do swoich rodaków, dary książkowe. Szczególna rola przypadła w tym względzie: Mittelstelle für das deutsche Auslandsbüchereiwesen, Reichsverband für die katholischen Auslandsdeutschen, Borromäusverein e.V., Verein (Volksbund) für das Deutschtum im Ausland i innym instytucjom i organizacjom¹⁸.

14 Zob. M. ANDRZEJEWSKI: *Biblioteki mniejszości niemieckiej w Wielkopolsce i na Pomorzu*. „Przegląd Zachodni” 1989, nr 3, s. 102—110.

15 Zob.: T. KOWALAK: *Prasa niemiecka w Polsce 1918—1939*. Warszawa 1971, s. 369; N. KRAŚKO: *Produkcja druków nieperiodycznych w II Rzeczypospolitej w latach 1924—1938 (w świetle ówczesnych danych statystycznych)*. W: *Instytucje — publiczność — sytuacje kultury*. T. 4. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1992, s. 243—316.

16 Ibidem.

17 Zob. „Mały Rocznik Statystyczny 1938”. Warszawa 1938, s. 334.

18 K. POSSEKEL: *Studien zur Politik des Vereins für das Deutschtum im Ausland (VDA) in der Weimarer Republik*. Rostock 1967; *Zehn Jahre Reichsverband für katholischen Auslandsdeutschen. Erinnerungsblatt an die Kölner Jubiläumstage für unsere Mitglieder und Freunde*. Hrsg. von Katholischen

Jak zatem widzimy, obieg książki i prasy niemieckiej wśród mniejszości niemieckiej był wielokierunkowy, „wielokanałowy”, co zapewne szczególnie ułatwiało dostęp do niej biedniejszym warstwom społeczeństwa niemieckiego. Dzięki centralizacji zarządzania bibliotekami oraz środkom finansowym płynącym z Niemiec, oferta czytelnicza była urozmaicona, aktualna, a ponadto dopasowana do zróżnicowanych przecież potrzeb czytelniczych na danym terenie.

Książka zakazana i niepożądana w bibliotekach oświatowych i naukowych

Książka, gazeta, czasopismo były — można rzec — przedmiotami powszednimi w przedwojennym domu niemieckim w Polsce. Nawet jeżeli nie stanowiły codziennej „strawy”, choćby z przyczyn ekonomicznych, to prawdopodobnie nie było niemieckiego domu, nawet najbiedniejszego (Wołyń, Małopolska Wschodnia), w którym na półce nie stałyby: Biblia, modlitewnik, śpiewnik lub kalendarz¹⁹. Dom był zarazem pewną enklawą, w której można było w spokoju, w domowym zaciszu, oddać się lekturze także tych książek, których autorzy byli z punktu widzenia władzy niepożądani czy też zakazani. Tego „komfortu” były już pozbawione niemieckie instytucje użyteczności publicznej, np. szkoły, domy ludowe, księgarnie, kościoły, a także biblioteki. Mając najczęściej charakter instytucji otwartych, narażone były na ewentualne szykany ze strony władz, wynikające z przechowywania i udostępniania druków uznanych za niewłaściwe. Ów eufemizm, nie jest li tylko przejawem poprawności politycznej. Druk (książka, czasopismo) niewłaściwy, niepożądany to druk kolidujący nie tylko z porządkiem polityczno-prawnym, obyczajowym, ale również nieodpowiedni ze względów edytorskich (zbyt drobne pismo) czy obyczajowych, np. rozpowszechnianie treści pornograficznych. Pojęcie to podlegało zmianom w czasie. Jeżeli w okresie Republiki Weimarskiej uwaga władz polskich (państwowych, samorządowych, szkolnych, policji, wojskowych) była skierowana głównie na druki o treściach rewizjonistycznych i polakożerczych, to po dojściu Hitlera do władzy głównym obiektem ich zainteresowania stał się przede wszystkim kolportaż literatury hitlerowskiej. Najbardziej widocznym miejscem upowszechniania tej literatury były księgarnie niemieckie. Biblioteki niemieckie, mimo wszystko, stanowiły teren, na którym toczyła się cicha walka pomię-

Ausland-Sekretariat. Berlin 1928, s. 41—44; *Die Tätigkeit des Deutschen Ausland-Institut 1927/28*. „Der Auslandsdeutsche” 1928, nr 13, s. 401—410. Zob. też BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62733—F 62 735 Büchereiwesen (Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen (1927—1941), k. 491, 496. (BAB — Bundesarchiv Berlin).

19 Zob. Ch. REINKE: *Das Buch — unsere geistige Heimat*. „Volksfreund-Kalender für 1936 Jahr”, s. 129—131.

dzy Niemcami a państwem polskim. Elementem tej walki było z jednej strony skrywanie książek (druków) budzących realne bądź potencjalne zagrożenie dla państwa polskiego, a z drugiej — upowszechnianie tych druków wbrew obawom przed bardzo prawdopodobnymi sankcjami (konfiskaty, zawieszenia działalności, wydalenia). Zakazane książki niemieckie udostępniały biblioteki niemieckie wszystkich typów, ale ze względu na ich liczebność i zasięg oddziaływania, ograniczymy nasze rozważania do trzech typów: bibliotek naukowych, oświatowych i szkolnych. Rozpowszechnianie druków niemieckich miało również miejsce w księgarniach. Z powodu braku danych, np. w postaci katalogów, musimy tę kwestię w naszym tekście pominąć.

Propagowanie (upowszechnianie) i zwalczanie książek (druków) zakazanych

Biblioteki oświatowe i naukowe

Określenie zasięgu i zakresu tematycznego literatury nieakceptowanej przez państwo polskie, a znajdującej się w niemieckich bibliotekach oświatowych i naukowych, tudzież stwierdzenie faktu obecności takich druków w bibliotekach jest możliwe wyłącznie na podstawie źródeł pośrednich, jako że biblioteki te po klęsce Niemiec w II wojnie światowej albo przestały istnieć, albo też ich zbiory uległy całkowitemu bądź częściowemu zniszczeniu, ewentualnie rozproszeniu. Pierwszymi podstawowymi źródłami informacji na temat zbiorów są zatem doniesienia władz polskich i samych Niemców, potwierdzające istnienie takich dokumentów. W szczególności chodzi o przechwytywanie przez policję przesyłek z nielegalnymi drukami, nadsyłanych do Polski z Niemiec, na pocztę lub podczas kontroli celnej. Przykładowo w 1924 roku córce pastora Hermanna z Miedzichowa (pow. Nowy Tomyśl) skonfiskowana została książka niemiecka dla młodzieży pt. *Heimatklang aus dem Osten* z powodu rewizjonistycznych treści, które zawierała. Z jej stronic nawoływano młodzież do odebrania przywróconej Polakom ziemi²⁰. Innym sposobem wykrycia książek zakazanych, znajdujących się w bibliotekach niemieckich, były rewizje i przeszukania. W 1924 roku w bibliotece prowadzonej przez ewangelickiego superintendenta Gehrta z Jabłonowa (pow. Brodnica) znaleziono tendencyjną, antypolską powieść pt. *Spinne*, w rezultacie czego duchowny został skazany na 4 miesiące więzienia²¹. Zapewne podobnych książek, kwalifikujących się do miana rewizjonistycznych, było w bibliotekach niemieckich o wiele więcej. Tak naprawdę udało się to w całej rozciągłości stwierdzić dopiero po

20 APP, Zespół 296/0 Urząd Wojewódzki Poznański 1919—1939, Sygn. 5584 Sprawozdania sytuacyjne miesięczne za IV—VIII 1924, bez pag. (APP — Archiwum Państwowe w Poznaniu).

21 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 569 Evangelische und katholische Kirchenangelegenheiten. Posen und Westpreussen (1924), k. 217.

zawieszeniu działalności Niemieckiego Związku Bibliotecznego²². Wcześniej, przynajmniej do stycznia 1933 roku, rewizje bibliotek niemieckich były rzadkością. Metodą częściej stosowaną były monitoring i dyskretna inwigilacja. Pamiętajmy wszak, że w ówczesnych bibliotekach niemieckich spotykamy również polskich czytelników²³. Potwierdzają tę tezę słowa niemieckiego ambasadora H.A. von Moltke z 30 września 1935 roku, który stwierdził jednoznacznie, że nie słyszał o nadzorowaniu działalności bibliotek mniejszości niemieckiej oraz aby władza polska domagała się od bibliotek wykazów książek²⁴. Rzeczywiście, aż do 1936 roku w założeniach polityki narodowościowej II Rzeczypospolitej kwestia niemieckich bibliotek oświatowych i naukowych była praktycznie nieobecna²⁵. Dopiero w Wytycznych MSW z 19 grudnia 1938 roku w sprawie mniejszości narodowych i w Wytycznych Komisji Narodowościowej z 1936 roku jest mowa o poddaniu nadzorowi i kontroli ze strony władz polskich wszystkich form oświaty pozaszkolnej, w tym czyteln i bibliotek²⁶. Bez wątpienia impulsem do zaostrzenia kursu wobec bibliotek niemieckich, a przede wszystkim wobec książek niemieckich, było dojście Hitlera do władzy w końcu stycznia 1933 roku.

Niemcy, świadomi niechęci władz polskich do literatury narodowosocjalistycznej, przesyłali apele do Berlina, aby unikano wysyłania wskazanych publikacji, przynajmniej w sposób jawny²⁷. Jednocześnie byli spragnieni wiadomości o nowym ładzie w Niemczech. Książka nazistowska trafiała zarówno do bibliotek, jak też do komórek młodzieżowych niemieckich organizacji konsolidacyjnych czy też Jungdeutsche Partei (JdP), narodowosocjalistycznej partii mniejszości niemieckiej, która była naturalnym odbiorcą literatury nazistowskiej. JdP sprowokowała do przeprowadzenia rewizji niemieckich bibliotek oświatowych w Wielkopolsce i na Pomorzu, po tym jak oskarżyła na łamach partyjnej prasy konkurencyjną organizację — Deutsche Vereinigung — o to, że DV, pod której patronatem działały biblioteki, nie troszczy się o upowszechnianie literatury hitlerowskiej²⁸. W latach 1933—1936 w Wielkopolsce i na Pomorzu sądy zajęły ogółem 123 książki, wśród których znalazły się prace propagandowe, narodowosocjalistyczne, dotyczące stosunków polsko-niemieckich, o charakterze irredentystycznym (zob. załącznik 1, s. 206)²⁹.

22 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 581 Posen-und Westpreußen. Kulturarbeit (1939), k. 87.

23 Ibidem.

24 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62734 Büchereiwesen (Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen) (1935), k. 339, 348—349, 353—354.

25 Zob. A.S. KOTOWSKI: *Polska polityka narodowościowa wobec mniejszości niemieckiej...*, s. 117—122.

26 Ibidem.

27 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 734 Büchereiwesen (Mittelstelle für deutsches Auslandsbüchereiwesen (1933), k. 249.

28 PA AA, Zespół Kulturarbeit, Sygn. R 60148 Förderung des Deutschtums in Polen (1936), bez pag. (PA AA — Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes).

29 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, F 62 581 Posen- und Westpreußen. Kulturarbeit (1936), k. 189—190.

Rok 1936 był wyjątkowo obfity pod względem liczby rewizji bibliotek niemieckich oraz konfiskat książek bibliotecznych. W lipcu 1936 roku przeprowadzone zostały przez władze polskie planowe rewizje bibliotek oświatowych. Przeszukano między innymi biblioteki w Poznaniu, Rawiczu, Bojanowie i Dobrzycy. Skonfiskowana została przede wszystkim literatura narodowosocjalistyczna, np. książki Adolfa Hitlera, Ericha Czecha-Jochberga, Hansa Heinza Ewersa³⁰. Zapewne dzięki tym akcjom 2 października 1936 roku powstała lista książek skonfiskowanych w niemieckich bibliotekach oświatowych w Wielkopolsce i na Pomorzu. Spis liczył 109 tytułów i obejmował: prace na temat powstań śląskich, literaturę propagandową skierowaną do Niemców żyjących za granicą (np. *Was der Deutsche vom Auslande wissen muss*), popularną skierowaną do Niemców z Rzeszy, książki dotyczące zapalnych kwestii w stosunkach polsko-niemieckich (np. Budding: *Der polnische Korridor*), literaturę propagującą narodowy socjalizm, a także antypolską oraz naukową, poświęconą stosunkom polsko-niemieckim (np. H. Heckel: *Das Deutschtum in Polen*). Większość skonfiskowanych dzieł została wydana w latach 30. XX wieku³¹ (zob. załącznik 2, s. 207). Następną tak zmasowaną i spektakularną akcją przeciwko literaturze zakazanej w języku niemieckim miała miejsce dopiero w 1939 roku³².

Drugim pośrednim źródłem wiedzy o literaturze (drukach) gromadzonej w niemieckich bibliotekach oświatowych i naukowych są drukowane katalogi większych bibliotek. Z dwunastu zachowanych katalogów bibliotecznych osiem zawiera przede wszystkim literaturę piękną prawie wyłącznie w języku niemieckim — zob. tabela 3.

Pod względem rodzaju literackiego dominowała proza, a biorąc pod uwagę tematykę, szczególną pozycję zajmowała literatura pamiętnikarska i powieści historyczne. Chronologiczna analiza zawartości katalogów wskazuje, że przeważały dzieła autorów, których działalność twórcza przypadała na przełom XIX i XX wieku. Zapewne wszystkie katalogi, publicznie przecież dostępne, były znane także władzom. W katalogach nietrudno znaleźć książki, którym można by nadać jedną z kwalifikacji, odpowiednią dla książki zakazanej, np. antypolska, rewizjonistyczna. Stosunkowo nieliczna, a nawet prawie nieobecna jest w wykazach literatura nazistowska, co można tłumaczyć datą wydania katalogów, tylko w dwóch przypadkach przekraczającą rok 1933 (Królewska Huta³³, Bielsko). Wyróżnia się pod tym względem katalog bielskiej księżnicy, dysponującej pracą A. Hitlera *Mein Kampf*. Katalog eksponuje książki hitlerowskich autorów, a także innych, których dzieła propagowały rasizm, antysemityzm i ksenofobię³⁴.

30 Ibidem.

31 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, F 62 581 Posen- und Westpreußen. Kulturarbeit (1936), k. 189—190.

32 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 581 Posen- und Westpreußen. Kulturarbeit (1939), k. 86—89.

33 H. SCHLACHT: *Das Ende der Reparationen* Oldenburg 1931 — zob. *Büchereiverzeichnis der Deutschen Volksbücherei Königshütte-Nord. Schöne Literatur*. Kattowitz 1934, s. 37.

34 *Spiegel des Lebens. Büchereiverzeichnis der Deutschen Bücherei*. Bielitz 1939, s. 19.

Tabela 3

Wykaz katalogów bibliotek oświatowych dla mniejszości niemieckiej

Nazwa biblioteki	Liczba woluminów	Liczba autorów
Lesezirkel Katowice (1926)	571	?
Biblioteka ludowa Królewska Huta (1934)	3 335	1 238
Biblioteka Niemiecka Bielsko (1939)	3 998	1 490
Biblioteka ludowa Leszno (1926)	2 539	?
Biblioteka ludowa Bürgervereins Biała	926	490
Biblioteka ludowa Mysłowice	2 467	1 086
Biblioteka ludowa Katowice (1927)	2 143	815
Biblioteka Niemiecka Polen (1929)	868	467
Biblioteka ludowa Katowice (1932)	2 933	1 007
Biblioteka Niemiecka Poznań (1925)	1 126	509
Biblioteka Niemiecka Poznań (1932)	4 198	1 349
Biblioteka Niemiecka Stanisławów (1932)	1 806	676

Źródło: Katalogi drukowane niemieckich bibliotek oświatowych (zob. załącznik 4, s. 209).

Druki zakazane znaleźć można było niewątpliwie również w niemieckich bibliotekach naukowych. Wiemy o tym głównie z przekazów pośrednich, np. z utyskiwań urzędników Deutsche Stiftung, że w Deutsche Bücherei w Poznaniu nie gromadzi się literatury narodowosocjalistycznej, ale nie tylko. Mocniejszym dowodem są zwłaszcza katalogi częściowe Bücherei für Kunst und Wissenschaft w Katowicach, zwłaszcza te wydane po 1933 roku. W katalogu „Nauki przyrodnicze” opublikowanym w 1938 roku, dodatku do katalogu głównego wydanego w 1927 roku, pojawiły się nowe działy: „Nauka o dziedziczeniu”³⁵ oraz „Nauka o rasach” dysponujące przede wszystkim publikacjami ogłoszonymi po 1933 roku³⁶. Literatura prezentująca ściśle niemiecki punkt widzenia historii, diametralnie różniący się od spojrzenia sąsiadów (Polski, Czechosłowacji, Litwy) jest obecna zarówno w katalogu głównym z zakresu „Historii”, jak i w dodatku do niego³⁷.

35 *Büchereiverzeichnis II. Naturwissenschaften*. Hrsg. Bücherei für Kunst und Wissenschaft. Katowitz 1938, s. 38.

36 *Büchereiverzeichnis II. Naturwissenschaften*. Hrsg. Bücherei für Kunst und Wissenschaft. Katowitz 1938, s. 39—40.

37 Ibidem.

Książka zakazana i niepożądana w bibliotekach szkolnych

Druki zakazane lub nieakceptowane z przyczyn merytorycznych bądź formalnych trafiały także do niemieckich bibliotek szkół publicznych i prywatnych z niemieckim językiem nauczania. Wiemy o tym na pewno na podstawie zachowanych ekspertyz o niedopuszczaniu określonych dzieł poszczególnych autorów. Informacji tej dostarczają nam sprawozdania wizytatorów z kontroli prowadzonych w szkołach niemieckich³⁸. Drugim źródłem wiedzy są spisy kuratoryjne i ministerialne, zawierające wykazy książek bibliotecznych, zatwierdzonych do użytku szkolnego, które obejmowały również książki odrzucone. Należy pamiętać, że szkoła w II Rzeczypospolitej była poddawana wielopłaszczyznowej kontroli, zaczynając od stanu budynku, przez stan kadry dydaktycznej, stan nauczania, na wyposażeniu szkoły w książki i w pomoce naukowe kończąc. Gwoli ścisłości należy zaznaczyć, że czynnik narodowościowy był w tym względzie drugorzędny. Kontrole bibliotek szkolnych miały na celu sprawdzenie czy biblioteka szkolna jest prowadzona zgodnie z bieżącymi koncepcjami dydaktycznymi państwa. Podczas kontroli zwracano uwagę na stan zbiorów, czytelnictwa, znajomość języka polskiego (w szkołach mniejszościowych). Instrumentem kontroli były okólniki i zarządzenia zamieszczane w Dzienniku Urzędowym MWRIOP³⁹. Szczególnie użytecznym „narzędziem”, umożliwiającym „wyłapanie” książek i czasopism nieodpowiednich programowo czy treściowo, były akty prawne określające zasady doboru książek⁴⁰ do bibliotek szkolnych, a pod względem organizacyjnym — ministerialne, a następnie kuratoryjne komisje oceny książek. 28 listopada 1923 roku ministerstwo powołało do istnienia Komisję do Oceny Książek do czytania dla młodzieży szkolnej. W 1929 roku komisja została podzielona na dwie podkomisje: jedną sprawującą pieczę nad beletrystyką i drugą, zajmującą się literaturą popularnonaukową. Podstawowym zadaniem komisji była ocena wydawnictw periodycznych oraz książek dla dzieci i młodzieży, a także orzekanie o ich przydatności do szkół⁴¹. Rezultatem pracy komisji za lata 1923—1938 były indywidualne oraz zbiorcze spisy książek dozwolonych

38 APP, Zespół 805/0 Kuratorium Okręgu Szkolnego Poznańskiego w Poznaniu (1919—1939), Sygn. 156 Prywatna Szkoła Powszechna z niemieckim językiem nauczania w Jarocinie, bez pag.

39 *Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych przez Komisję Książek do Czytania dla młodzieży szkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach od 1923 do 1928 włącznie*. Warszawa 1929; *Biblioteka szkolna. Instrukcja. Wykaz książek*. Katowice 1939.

40 Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 listopada 1923 roku w sprawie utworzenia Komisji Oceny Książek do Czytania dla młodzieży szkolnej (Dziennik Urzędowy MWRIOP 1923, nr 21, poz. 187, s. 365); Rozporządzenie Ministra WRiOP z dnia 16 lutego 1934 roku o ocenie i używaniu książek szkolnych i środków naukowych dla szkół powszechnych, średnich ogólnokształcących, liceów pedagogicznych, seminariów i liceów dla wychowawców przedszkoli (Dziennik Urzędowy MWRIOP 1934 nr 3, s. 131—139); Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 14 stycznia 1937 roku o ocenie i używaniu książek, czasopism i pomocy szkolnych dla szkół powszechnych, szkół średnich ogólnokształcących i zakładów kształcenia nauczycieli (Dziennik Urzędowy MWRIOP 1937 nr 1 poz. 4, s. 4—13).

41 Ibidem.

do użytku szkolnego. Książki, czasopisma oraz pomoce szkolne oceniane były pod kątem nowoczesności, wartości dydaktycznej i wychowawczej, poprawności językowej i stylistycznej oraz poziomu edytorskiego. Uwaga komisji w odniesieniu do książek w języku niemieckim była kierowana na treści jawnie antypolskie, nastrojające młodzież szkolną wrogo do państwa polskiego⁴².

W efekcie „lustracji” księgozbiorów szkolnych powstała lista, zawierająca książki niedopuszczone do użytku w bibliotekach szkolnych dla mniejszości niemieckiej. Rejestr ten, obejmujący książki ujemnie ocenione przez MWRiOP, Śląskie Kuratorium Oświaty oraz Kuratorium Oświaty Okręgu Szkolnego Poznańskiego liczył 194 tytuły dzieł 145 autorów, z czego 122 tytuły (91 autorów) przypada na spisy WOP UWŚL, a 72 tytuły (54 autorów) na spisy ministerialne (zob. załącznik 3, s. 208).

Główną grupę książek niedopuszczonych do użytku szkolnego lub z niego usuniętych stanowiła literatura historyczna. Eliminowane były dzieła opiewające przeszłość, bohaterstwo i sukcesy narodu niemieckiego. Na liście odrzuconych książek znalazły się między innymi opisy zwycięskich bitew (Ludwig Adolf Wilhelm von Lützow: *Skaggerak*), żołnierskiego męstwa (Jochim Nettelbeck: *Die Belagerung von Kolberg*) oraz sylwetki wybitnych niemieckich wodzów (H. Böttcher: *Fryderyk Wielki*). Z podobnych powodów nie zezwolono na gromadzenie w bibliotekach szkolnych wspomnień i pamiątek wybitnych postaci (np. Blücher: *Ausgewählte Briefe*; Moltke: *Aufzeichnungen, Briefe, Schriften*). Nie do zaakceptowania dla władz w edukacji szkolnej były siłą rzeczy podręczniki i opracowania historyczne pokazujące dzieje Polski (Ezechiel Zivier: *Polen*), Brandenburgii, Śląska (Bruno Dietrich: *Oberschlesien*) z niemieckiego punktu widzenia. Baczną uwagę ekspertów Komisji ds. Oceny Książek była zwrócona na powieściopisarstwo historyczne. Tym właśnie należy tłumaczyć obecność na liście dzieł Wenera Beumelburga, niemieckiego Scotta⁴³, Willibalda Alexisa czy też Waltera Molo i Grimma. Zapewne świadomie nie udzielono zgody na teksty opisujące życie Niemców poza granicami kraju, np. *Deutsche in Mexico*.

Beletrystyka, głównie autorów niemieckojęzycznych (wyjątek H. Ibsen: *Wróg ludu*), stanowiła drugą grupę książek zabronionych w bibliotekach szkolnych. Na liście zakazanej literatury znalazły się między innymi perły literatury niemieckiej (*Meistersingers von Nürnberg*; *Pieśń Nibelungów*), także niegroźne z politycznego punktu widzenia baśnie, bajki i legendy. Najczęstszym powodem odmowy udostępniania były względy edytorskie, w szczególności drobny druk. Częstokroć towarzyszyły podobnie argumentowanemu zakazowi względy pedagogiczne. W uzasadnieniu niezatwierdzenia do użytku w niemieckich bibliotekach szkolnych dzieł Fritza Dauma, F. Steuera i Klary Pastenaci kurator oświaty województwa śląskiego Witold Igielski zaznaczył, iż fabuła skontrolowanych książek „oparta jest na krwiożerczych instynktach występujących tam bohaterów, apoteozuje mordy, zdradę i podstęp,

42 Ibidem.

43 Hasło: *Werner Beumelburg*. [Dokument elektroniczny]. Dostępny w Internecie: <http://de.wikipedia.org/wiki/Beumelburg> [data dostępu: 12.09.2011].

a więc idee, które nie są godne polecenia młodzieży szkolnej⁴⁴. Z argumentacją tą nie zgadzały się niemieckie czynniki szkolne, uważając ją za zręczny wybieg. „Kattowitzer Zeitung” w reakcji na doniesienia prasowe zamieszczone w „Iskrze”, przekonywała nie bez słuszności, że zakazane książki pochodzą najczęściej z tych samych wydawnictw i posiadają ten sam stopień pisma, co większość książek znajdujących się w niemieckich bibliotekach szkolnych. Sprzeciw niemieckiej gazety budził również wpis na listę zakazanej literatury niektórych tytułów czasopism⁴⁵.

Ocenie i kwalifikacji negatywnej podlegały również czasopisma. Na przykład zakwestionowane czasopismo „Velhagen und Klasings Monatshefte” cieszyło się w świecie literatury nadzwyczajnym uznaniem⁴⁶. Najczęstszym powodem wycofania czasopism z użytku szkolnego było uprawianie przez nie propagandy niezgodnej z ideałami wychowania państwowo-obywatelskiego („Muttersprache”; „Die Woche”) czy też publikowanie na ich łamach map, w których części Polski były pokazywane jako należące do Niemiec. Kurator poznańskiego okręgu szkolnego, zakazując rozpowszechniania w szkołach niemieckich czasopisma „Jugendland” (niepożądane tendencje polityczne; indyferentyzm), zalecał wyciągnięcie wobec kierowników szkół odpowiednich konsekwencji, w domyśle — zwolnienie z zajmowanych stanowisk⁴⁷.

Zakończenie

Książka niemiecka, do której sięgała społeczność niemiecka w Polsce w okresie międzywojennym, nie była sama w sobie owocem zakazanym. Mniejszość niemiecka cieszyła się pełnią praw obywatelskich demokratycznego państwa, jakim była II Rzeczpospolita. Mogła pielęgnować swój język na różne sposoby; prywatnie, ale również w przestrzeni publicznej podczas zebrań, zgromadzeń, w kinie, w teatrze, w szkołach z niemieckim językiem nauczania. Niemcy mieli też dostęp do książki i prasy w swoim języku w stosunkowo licznych bibliotekach różnego typu. Dopóki instytucje te nie propagowały literatury jawnie wrogiej wobec państwa polskiego, podlegającej do irredenty, rewanżyzmu, przedstawiającej w fałszywym świetle polską historię, dopóty nie było mowy o zwalczaniu tych druków przez

44 APK, Zespół 27/0 Urząd Wojewódzki Śląski. Wydział Oświecenia Publicznego, Sygn. 2237 Biblioteki szkół mniejszości niemieckiej (1930—1936), k. 249. (APKat — Archiwum Państwowe w Katowicach).

45 BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 563 Lage der deutschen Minderheit in Posen un Westpreussen (1938), k. 172—175.

46 Ibidem.

47 APB, Zespół (2217) Deutscher Schulverein in Polen, Sygn. 205—208 Inspekcje szkolne (1927—1939).

władze policyjne, sądowe czy też oświatowe. Dowodzi tego przeprowadzona przez nas analiza podejmowanych działań prewencyjnych i represyjnych ze strony różnych organów państwa polskiego. Właściwie dopiero po dojściu Hitlera do władzy w Niemczech i wobec postępującej radykalizacji szerokich kręgów mniejszości niemieckiej, państwo polskie zaczęło dostrzegać zagrożenie w propagowaniu literatury narodowosocjalistycznej w kontekście stosunków polsko-niemieckich. Od tego momentu rozpoczęto przeprowadzanie mniej lub bardziej regularnych kontroli i rewizji księgozbiorów, czego efektem było tworzenie specjalnych list książek skonfiskowanych lub podlegających konfiskacie. Dochodziła do tego prewencyjna kontrola przesyłek pocztowych, rewizje podczas przekraczania granicy itp. Należy przyznać, że działania te były tylko połowicznie skuteczne. Niemcy, wiedząc dobrze o takich przedsięwzięciach, starali się nie drażnić przedstawicieli władz i nie eksponować podobnej literatury albo się z nią nie afiszować. Iluzoryczność walki z niemieckim „owocem zakazany” widać chociażby w tym, iż książki niepożądane z punktu widzenia władz polskich nie tylko były gromadzone w bibliotekach niemieckich, ale również były wypożyczane.

Wykaz książek skonfiskowanych przez policję w 1936 roku (wybór)

1. BEUMELBURG W.: *Deutschland in Ketten*. Oldenburg 1931.
2. BUDDING K.: *Der polnische Korridor*. Freiburg 1930.
3. CZECH-JOCHBERG E.: *Deutsche Geschichte nationalsozialistisch gesehen*. Leipzig 1933.
4. *Der dritte Aufstand Oberschlesien*. Mai/Juni 1921.
5. FREYTAG G.: *Die Ahnen*. Leipzig.
6. KÖHLER: *Deutschland, Deutschland überall*.
7. ROSENBERG A.: *Blut und Ehre*. München 1934.
8. WEDING E.: *Die Weichsel*. Berlin 1934.
9. WERNER K.: *Fragen der deutschen Ostgrenze*.
10. ZIMMERMANN W.: *Geschlechtsfibel*. Berlin.

Źródło: F 62 581, BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 581 Posen- und Westpreußen. Kulturarbeit (1939), k. 190—195.

Załącznik 2

Wykaz książek skonfiskowanych w latach 1933—1936 (Starostwo Grodzkie Bydgoskie)
(wybór)

1. *Das Diktatt vom Versailles.*
2. *Kalender des Auslandsdeutschtums 1934.*
3. *Der Kampf um Oberschlesien.*
4. MARTIN G.: *Brennende Wunden.*
5. OTTO D.: *Mit Hitler in die Macht.*
6. *Das Paradies der Liebe.*
7. *Das Program der NSDAP.*
8. *Volk jenseits der Grenze.*
9. *Was jeder Deutsche vom Grenz- und Auslandsdeutschtum wissen muss.*
10. *Wie Neutomischel polnisch wurde.*

Źródło: BAB, Zespół R 8043 Deutsche Stiftung, Sygn. F 62 581 Posen- und Westpreußen. Kulturarbeit (1939), k. 201—206.

Wykaz książek zakwalifikowanych do usunięcia z bibliotek szkolnych przez MWRiOP
oraz Kuratorium Śląskiego Okręgu Szkolnego
(wybór)

1. AMICIS E. de: *Von den Apeninen zu den Anden*. (MWRiOP).
2. BEUMELBURG W.: *Mit 17 Jahren vor Verdun*. (WOP UWŚL).
3. BLEIBTREU K.: *Friedrich der Grosse bei Köln, bei Jena*. (WOP UWŚL).
4. BRANDENBURGER C.: *Polnische Geschichte*. (WOP UWŚL).
5. DEFOE D.: *Robinson Crusoe*. (MWRiOP).
6. FREYTAG G.: *Aus der Strassen der Welt*. (MWRiOP).
7. GOETHE J.W. von: *Aus meinem Leben*. (MWRiOP).
8. GRIMM B.: *Volk ohne Raum*. (WOP UWŚL).
9. HERZOG R.: *Preussens Geschichte*. (WOP UWŚL).
10. HUMBOLDT A. von: *In den Urwälder und Lianos von Südamerika*. (MWRiOP).
11. IBSEN H.: *Ein Volksfreund*. (MWRiOP).
12. KIEC C.: *Die Germanen*. (MWRiOP).
13. MOLO Walther von: *Ein Sieg des alten Fritz*. (WOP UWŚL).
14. *Münchhausens Reisen und Abenteuer*. (MWRiOP).
15. STORM T.: *In St. Jürgen*. (MWRiOP).

Źródło: *Spis książek poleconych do bibliotek szkolnych przez Komisję Książek do Czytania dla młodzieży szkolnej przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w latach od 1923 do 1928 włącznie*. Warszawa 1929; *Biblioteka szkolna. Instrukcja. Wykaz książek*. Katowice 1939. Spis książek, które mogą być wcielone do bibliotek prywatnych szkół dla mniejszości językowej niemieckiej na podstawie prowizorycznej aprobaty Wydziału Oświecenia Publicznego z dnia 16 XII 1934 r.

Załącznik 4

Drukowane katalogi biblioteczne bibliotek mniejszości niemieckich w Polsce
(uwzględnione w tekście)

1. *Besprechender Buchkatalog der Kattowitzer Volksbücherei. Schöne Literatur.* Katowice 1932.
2. *Bücherei für Kunst und Wissenschaft III. Naturwissenschaften. Fachkatalog über allgem. Naturwissenschaften, Mathematik, Physik, Chemie, Astronomie und Astrophysik, Mineralogie, Biologie, Botanik, Zoologie, Anthropologie, Land- und Forstwirtschaft, Bergbau, Medizin, Spiel, Sport, Technik, Allgemeine Erdkunde, Länderkunde und Reisebeschreibungen.* Kattowitz 1927.
3. *Bücherei für Kunst und Wissenschaft. Nachtrag zum Fachkatalog III. Naturwissenschaft, Mathematik, Physik, Chemie, Astronomie und Astrophysik, Zoologie, Botanik, Mineralogie, Petrographie, Geologie, Paläontologie, Meteorologie/Anthropologie (Menschenkunde), Land- und Forstwissenschaft, Bergbau, Medizin, Spiel und Sport, Technik, Allgemeine Erdkunde, Länderkunde und Reisebeschreibungen.* Kattowitz 1930.
4. *Büchereiverzeichnis der Deutschen Volksbücherei Königshütte-Nord. Schöne Literatur.* Kattowitz 1934.
5. *Büchereiverzeichnis II. Naturwissenschaften. Hrsg. Bücherei für Kunst und Wissenschaft.* Kattowitz 1938.
6. *Spiegel des Lebens. Büchereiverzeichnis der Deutschen Bücherei.* Bielitz 1939.

Zdzisław Gębołyś

Forbidden and unwanted book
in German school and educational libraries in the Second Republic of Poland

Summary

The German minority in Poland in the Second Republic of Poland constituted about 740 thousand people, which gave it the fifth place after the Ukrainians, Jews, Russians and Belarusians. Real power and role of Germans in Poland were far beyond a demographic factor. Germans inhabited mainly western and northern voivodeships in Poland, and had a pretty big economic potential at their disposal. They were also a political power in their attempts to a parliament and local self-governments. German minority was well-organised, acted in numerous associations and societies of professional and cultural profiles. Except for Germans living in eastern voivodeships of the Second Republic of Poland, Germans, literate in majority, were active participants in a cultural life. Four factors played an indirect role in maintaining and reinforcing national identity, namely family, school, church and media.

The aim of the text is to present the role of book in the very process. Deliberations will cover these German books which from the point of view of Polish authorities spread revisionist and Pole-destructive opinions among Germans and were eliminated by them. The subject of analysis constitutes the literature gathered in German school and public libraries, educational and academic ones. A special emphasis was put on spreading books propagating the Nazist ideology in German libraries.

Zdzisław Gębołyś

Verbotenes und unerwünschtes Buch
in deutschen Schul- und Volksbüchereien der II. Republik Polen

Zusammenfassung

Deutsche Minderheit in Polen zur Zeit der II. Republik Polen zählte etwa 740 Tausend Personen, was sie auf dem fünften Platz nach Ukrainern, Juden, Russen und Weißrussen platzierte. Wirkliche Bedeutung der Deutschen in Polen betraf aber nicht nur den demografischen Faktor; die vor allem in westlichen und nördlichen Wojewodschaften Polens wohnenden Deutschen verfügten über beträchtliche wirtschaftliche Leistungsfähigkeit. Sie waren auch wichtige politische Kraft in dem Kampf um Sitze im Parlament und in den lokalen Selbstverwaltungen. Deutsche Minderheit war sehr gut organisiert, gehörte vielen Berufs- und Kulturvereinen. Außer den in östlichen Wojewodschaften der II. Republik Polen lebenden Personen waren fast alle Deutschen schreibkundig; sie waren aktive Teilnehmer des Kulturlebens. Bei Erhaltung und Befestigung ihrer Nationalidentität waren vier Faktoren von großer Bedeutung: Familie, Schule, Kirche und Massenmedien.

Der Zweck des vorliegenden Aufsatzes ist es, die Rolle des Buches in dem Prozess darzustellen. Der Verfasser konzentriert sich auf solche deutschen Bücher, welche unter den Deutschen die von polnischer Behörde bekämpften revisionistischen und polenfeindlichen Ansichten verbreiten sollten. Untersucht wurde die in deutschen Schulbibliotheken, Volksbüchereien und in wissenschaftlichen Bibliotheken gesammelte Literatur und die größte Aufmerksamkeit wurde dabei den die nazistische Ideologie verbreitenden Büchern geschenkt.